

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Skoklosters kyrka ligger på Skohalvön intill Skofjärden. Söder om kyrkan ligger Skoklosters slott från 1670-talet, ett av landets mest välbevarade slotts från stormaktstiden, samt det gamla stenhuset från 1600-talets början. Närmast norr om kyrkan ligger den s.k. sjövillan, uppförd 1919 efter ritningar av Ragnar Hjort, och idag använd som församlingshem. Intill den finns även en nutida ekonomibyggnad för kyrkogårdspersonalen. Den har ett flackt sadeltak med tegelpannor samt fasader med ljusgul panel. Öster om kyrkan står den så kallade Skoklosterstenen, en runsten med märkliga ryttarfigurer.

2.2 Kyrkan

Skoklosters kyrka är en treskeppig basilika uppförd med skalmurar i tegel. Kyrkan uppfördes under 1200-talets andra hälft som klosterkyrka åt ett nunnekloster tillhörande cistercienserorden. Det är en av de äldsta tegelkyrkorna i mälardalen i gotisk stil och hör till den grupp klosterkyrkor som verkade normgivande för byggandet av sockenkyrkor i Uppland, framförallt vad gäller utformningen av fönster och portaler samt fasadblinderingar. Till klostret hörde ett flertal byggnader av vilka några fanns bevarade när kyrkan avbildades av Peringskiöld på 1690-talet. Kyrkan och klostret drabbades av eldsvådor både 1503 och på 1560-talet. Skoklosters kyrka kom under 1300-talet även att fungera som församlingskyrka, då den gamla kyrkan i Flasta övergavs.

Fasaderna är av rött tegel utom södra sidoskeppet vars fasad är putsad och avfärgad i tegelrött samt målad med tegelimiterande mönster. I väster har kyrkan två stora framspringande strävbågar som inramar den rikt profilerade gotiska tegelportalen. Västgaveln är även försedd med blinderingar och ett stort fönster med två parallella öppningar och ett runt ljusinsläpp. Östgaveln i koret har en gotisk trefönstergrupp samt tre spetsbågiga blinderingsnicher i gavelröset. Gaveln flankeras av två kontreforer i tegel. Norra sidoskeppsfasaden är också försedd med kontreforer krönte av sadeltak med falsad plåt. Mittskepps- och sidoskeppsfasaderna kröns av profilerade, putsade taklister avfärgade i ljust ockragult. Sakristian är sekundärt inredd i norra sidoskeppets östligaste del. I söder finns ett märkligt gravkor byggt för riksrådet och fältmarskalken Herman Wrangel och färdigt år 1639. Wrangel var ägare till Skoklosters gård. Gravkoret har sockel och hörnkvadrar av sandsten samt fasader av tegel. Det kröns av en kopparplåtsklädd huv med lanternin. De rundbågiga fönstren har blyspröjsade smidesbågar.

Fönstren till långhusets klerestorievåning har metallbågar. Sidoskeppens fönster har rundbågsform och spröjsade träbågar målade i ockragult. Taket på kyrkan är ett sadeltak, täckt med falsad kopparplåt målad svart. Västportalen har en stor träport med rikt utformad panel från 1600-talet. En port finns även i södra sidoskeppet: en enkel rundbågig öppning med en spegeldörr av trä.

Kyrkans interiör präglas fortfarande i hög grad av den stora restaurering som utfördes 1893-94 under ledning av arkitekten Emil Langlet. Restaureringen var hårdhänt så till vida att det södra sidoskeppets medeltida övervåning revs. Den hade hört till klosteranläggningen och tycks ha varit välvd med tegelvalv, eftersom man på södra sidoskeppets vind fortfarande kan se rester av valvribbor. Kyrkorummet präglas av de nakna tegelytorna på mittskeppets väggar och pelare, samt av de höga tegelvalven som är putsade och försedda med målad växtornamentik. Valvribborna av tegel är dock oputsade. Mittskeppet delas in rytmskt av

kraftfulla gördelbågar som skiljer travéerna åt. Mittskeppet täcks av fyra valv. På varje valvtravé i mittskeppet ryms det två valv i sidoskeppen. Sidoskeppen har putsade ytterväggar. Golvet i kyrkan är täckt av olika material. Under läktaren i väster och i sidoskeppen är golvet täckt med tegel. Mittskeppet har kalkstensgolv och bänkkvarteren har brädgolv. I koret ligger det mönsterlagda klinkerplattor i svart, vitt och ockragult. En stentrappa leder upp till koret.

Bänkinredningen med öppna bänkar i nygotik tillkom 1882 och har bevarat ursprunglig ekådring. Även orgelläktaren i väster har ekådrade pelare och barriär som även är försedd med förgyllda detaljer och ett målat adelsvapen. Läktaren tillkom år 1800. Orgeln byggdes 1804 av Pehr Lund. Även altarringen är ekådrad. Det murade altaret tillkom 1617. Kyrkan har flera framträdande inventarier från 1600-talet. Hit hör altaruppsatsen med rikt snidat, målat och förgyllt ramverk samt målningar. Den är ett polskt arbete från början av 1600-talet och har tillhört klosterkyrkan i Oliva nära Danzig. Altaruppsatsen fördes till Sverige som krigsbyte och skänktes till Skoklosters kyrka 1674 av Carl Gustaf Wrangel. Detsamma gäller predikstolen från 1612, även den i rikt utsmyckad renässansstil. Ett snidat dopställe i trä tillhör också krigsbytet från Oliva.

En av kyrkans märkligaste inventarier är orgelpositivet som skänktes till kyrkan av Carl Gustaf Wrangel 1674. Orgeln tillverkades i Hamburg 1667. Den restaurerades till originalskick 1964 och står uppställd öster om predikstolen på mittskeppets norra sida. Herman Wrangels gravkor är försett med en rikt utformad portal krönt av det Wrangelska stamträdet på södra korbågen. På bägge sidor om portalen finns ytterligare två stamträd över Herman Wrangels hustrur. Dörren till gravkoret har en rik utsmyckning i renässansstil med kolonner och kassetliknande fyllningar mm. Gravkoret är utformat som en minneshall. Rummet är välvt. Dess väggar och valv är försedda med stuckdekorationer utförda av stuckatören Daniel Anckerman mellan 1643 och 1653. Dekorationerna visar bl.a. en relief av slaget vid Gurzno. I rummet finns också en skulptur av Herman Wrangel till häst. Mitt i rummet står en gravtumba krönt av en skulptur i gips av en sovande Herman Wrangel. Under minneshallen finns ett gravvalv med 24 större och mindre kistor.

I norra sidoskeppets östra del finns den så kallade Bagarbograven med ett gravvalv där medlemmar av ätterna Sabel och Silfverlås är begravda. Över gravvalvet finns begravningsfanor från 1600-talet. I norra sidoskeppet finns också fyra apostlar av gips från 1840-talet. I den västligaste delen av norra sidoskeppet finns sedan 2003 en toalett. Södra sidoskeppets östra del inreddes omkring 1990 till en s.k. lillkyrka med altare och bänkar att använda i gudstjänster med få besökare.

Sakristian är försedd med en rundbågig tegelportal i vilken sitter en plåtklädd medeltida dörr. Sakristian är skapad genom att östligaste travén i norra sidoskeppet avskiljts med en vägg. Rummet har ett tegelribbvalv. Brädgolvet är nytt liksom skåpet för textilförvaring.

Bland medeltida inventarier bör främst ett ståligt triumfkrucifix från omkring 1250 nämnas. Vidare finns en madonna med barn från ca 1300 och en skulptur av en helig biskop uppställd i koret. Dessutom står intill altaret en helgonskulptur som möjligen föreställer Johannes döparen. Kyrkan är rik på begravningsvapen från 1600- och 1700-talen som hänger på mittskeppets väggar. Antalet begravningsvapen och anvapen uppgår till mer än 50. Ett antal äldre gravstenar är uppställda längs väggarna i västra delen av kyrkan. På senare år har också en kororgel tillkommit placerad väster om korttrappan i mittskeppet. Kyrkan har också flera stora ljuskronor av malm från stormaktstiden liksom ljusarmar och ljusplåtar.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården är belägen väster om kyrkan. Den var från början omgärdad av en bogårdsmur men inhägnas idag av en häck. Ingång sker i nordost och i väster där ett par grindstolpar av trä finns men inga grindar. Från västra ingången leder en grustäckt gång rakt fram mot kyrkans västportal. Gången kantas av lyktstolpar av järn. Gravkvarteren är grästäckta. I sydvästra hörnet har anlagts en minneslund. På östra delen av kyrkogården finns ett ganska stort inslag av gravstenar från det tidiga 1900-talet. Söder om kyrkan, utanför den egentliga kyrkogården, står en sten över 1700-talsförfattaren Hedvig Charlotta Nordenflycht som var bosatt i socknen.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln är belägen närmast söder om kyrkan nära dess sydvästra hörn. En trappa mellan kyrkan och klockstapeln leder upp till den öppna planen söder om kyrkan. Klockstapeln byggdes 1743 vilket årtal står på vindflöjeln som kröner huven. Byggnaden har en avtrappande form med en bred kvadratisk bas på stengrund som sockelvåning och däröver ett högre mellanparti på vilket klockvåningen med svartjärade luckor står. Fasaderna är klädda med rödfärgad panel. Avtrappningarna har tak med falsad, svart skivplåt. Klockvåningen kröns av en plåtklädd karnisformad huv.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Skoklosters kyrka räknas som ett av de viktigaste monumenten bland Mälardalens tegelkyrkor. Kyrkan är en av de första gotiska kyrkorna i Mälardalen och även en av de första med tegelmurar. Den hör till den grupp av ungotiska klosterkyrkor från 1200-talets mitt som verkade stilbildande för byggandet av sockenkyrkor under 1200- och 1300-talen, en period då många av Upplands kyrkor uppfördes. Skoklosters kyrka uppfördes av cistercienserorden. Den är en treskeppig basilika och en av de största sockenkyrkorna i Uppland. På 1600-talet tillbyggdes Herman Wrangels gravkor på korets södra sida. Gravkoret är ett märkligt monument över stormaktstidens begravningskultur inom den svenska högadeln. Gravkorets interiörkomposition är av enastående slag. Kyrkans interiör är i stort sett oförändrad sedan den senaste stora restaureringen på 1890-talet. Predikstolen liksom altarpopsatsen och ett orgelpositiv skänktes till kyrkan av Carl Gustaf Wrangel år 1674 och utgör några av de mest framträdande delarna av kyrkans interiör, liksom även de många begravningsvapnen på väggarna. Ett flertal medeltida skulpturer finns bevarade. Det mönsterlagda klinkergolvet i koret liksom den ekådtrade bänkinredningen i nygotik är framträdande inslag från det sena 1800-talet. Den medeltida rumsformen med mitskeppets höga valv, nakna tegelytor och kraftiga gördelbågar utgör ett framstående exempel på gotisk arkitektur.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Skoklosters kyrka är ett av de viktigaste monumenten bland Mälardalens tegelkyrkor eftersom det är en av de första i den gotiska stilen som kom att verka stilbildande för sockenkyrkorna.
- Kyrkan har en mycket rik arkitektonisk form i tegelgotik både exteriört och interiört vilken är av oskattbart kulturhistoriskt värde.
- Det Wrangelska gravkoret byggt 1639 men färdigställt på 1650-talet är en av de märkligaste rumsskapelserna från stormaktstiden i Upplands kyrkor och ett ovärderligt dokument över högadelns begravningskick på 1600-talet.

- Wrangelska gravkorets stuckatuornament och skulpturer är välbevarade och av mycket högt konstnärligt värde.
- Den del av inredningen som skänktes till kyrkan 1674 och består av predikstol och altaruppsats samt dopstall är framstående exempel på 1600-talets kyrkliga inredningskonst och av stort kulturhistoriskt värde samt av stort värde för rumsupplevelsen.
- Orgelpositivt som skänktes till kyrkan 1674 är en av de bäst bevarade orglarna från sin tid i Sverige och av mycket stort musikhistoriskt värde.
- Det mönsterlagda klinkergolvet i koret samt den ekådrade bänkinredningen i nygotik, båda från det sena 1800-talet, har ett stort kulturhistoriskt värde som välbevarade delar av sin tids inredningskonst.
- Kyrkan har ett mycket stort antal välbevarade begravningsvapen från stormaktstiden som utgör ett märkligt dokument över sin tids adelskultur.
- Det medeltida krucifixet, biskops- och helgonskulpturen samt madonnan har ett stort kulturhistoriskt värde som välbevarade exempel på medeltida skulptur.
- Klockstapeln är välbevarad i ursprungligt skick sedan 1743 och har ett stort kulturhistoriskt och byggnadsteknikhistoriskt värde som exempel på sin tids timmerbyggnadskonst.
- På östra delen av kyrkogården finns ett ganska stort inslag av gravstenar från det tidiga 1900-talet som har ett kulturhistoriskt värde, eftersom de berättar om gravkulturens utseende under perioden.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Bonnier, Ann Catherine, *Kyrkorna berättar, Uplands kyrkor 1250-1350*, Uppsala 1987.

Hembygd Håbo, kulturminnesvårdsprogram för Håbo kommun, Uppsala 1987.

Kjersgaard, Mads, ”Orgelpositiv från stormaktstiden” i *Kulturmiljövård* nr 6 1992, Stockholm 1992.

Styffe, C. G. ”Sko klosters kyrka”, i *Upplands fornminnesförenings tidskrift*, tredje bandet (XVI-XVIII), Uppsala 1894-1896.

Sundberg, Samuelsson, Nygren: *Skoklosters kyrka, en handledning för kyrkobesökare*, Skokloster 1999.

Tuulse, Armin, *Skoklosters kyrka, Upplands kyrkor 125*, Uppsala 1967.

Uppland, landskapets kyrkor, forskningsprojektet sockenkyrkorna, Stockholm 2004.

Upplandsmuseets arkiv (UM)